Radboud Repository

Radboud University Nijmegen

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

This full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.
http://hdl.handle.net/2066/95531

Please be advised that this information was generated on 2013-05-22 and may be subject to change.

Ontmoeting en verandering in lokale geloofsgemeenschappen

Terugblik en uitzicht

T. van den Hoogen en J. Hendriks

De inzet van dit boek ligt bij de vraag naar de mogelijkheden van lokale geloofsgemeenschappen om een gericht en systematisch proces van verandering door te maken, en wel: veranderingen in de opbouw van de gemeente. Onder 'opbouw' valt een groot aantal facetten van de gemeente of parochie. In dit boek gaat het vooral om het aspect van de doelgerichtheid. Onder welke voorwaarden is het mogelijk de gerichtheid van het handelen van de gemeente of parochie zodanig te beïnvloeden dat er meer ruimte komt voor de 'wees, weduw' en ontheemden', ruimte voor mensen die een afhankelijke en ondergeschikte positie innemen in onze samenleving, mensen die hulp behoeven om tot vrijheid en autonomie te komen. Deze formuleringen zijn nog vol dubbelzinnigheden. We zullen, in het spoor van de bevindingen van de auteurs in dit boek, trachten hierin enige helderheid te scheppen.

De beoogde veranderingsprocessen kan men samenvatten in een programmatisch motto: diakonisering van de gemeente en gemeentewording van de diakonie. De keerzijde kent ook een programmatische uitdrukking: vermindering van, omkering van allerlei vormen van 'ecclesiocentrisme', een gerichtheid van de gemeente of parochie op zichzelf, op haar eigen voortbestaan, haar eigen belangen, haar eigen 'cultuur'. Deze programmatische formuleringen behoeven eveneens verheldering.

In deze slotbijdrage wordt een poging tot verheldering gedaan. De leidraad daarbij vormen de drie voorwaarden tot verandering die in het inleidende artikel genoemd zijn. Wellicht ten overvloede worden ze nogmaals opgesomd:

a. duidelijkheid bij de betrokkenen over het verband tussen een concrete diakonale taak en (wat men ziet als) de roeping van de gemeente;
b. vertrouwen bij de betrokkenen dat de gemeente die taak ook

concreet kan uitvoeren;

c. betrokkenheid van de deelnemers op reële vragen, behoeften en problemen van de mensen op wie men zich richt.

Onze slotbeschouwingen zijn gegroepeerd rond deze drie voorwaarden. Maar we laten ze in de omgekeerde volgorde aan de orde komen. Op deze wijze hopen we te bereiken dat de theologische wijsheid die besloten ligt in het 'primaat van de praxis' ook effect heeft voor de hier behandelde problemen. Is 'praktische theologie' immers geen theologie van de praxis?

1. Betrokkenheid op reële vragen

Alsof de vooroordelen die er jegens de diakonale taken bestaan, en die niet zelden ecclesiocentrisch zijn, al geen problemen genoeg veroorzaken, is er ook nog het - subtiele, maar reële - ecclesiocentrisme in deze eerste voorwaarde. Van de vooroordelen geeft Ploeger-Grotegoed een aantal duidelijke voorbeelden, waarvan we er enkele in herinnering roepen: 'Het is niet zo erg als men stelt', 'je hoort ook andere verhalen', 'dat is onze taak toch niet', 'die mensen zijn zo partijdig', 'niemand heeft er iets aan om een schuldgevoel aangepraat te krijgen'. Ze kunnen ecclesiocentrisch zijn, in zoverre hierin een weigering meespeelt om de eigen wijze van waarnemen en positie kiezen, de eigen handelingsstijl (Van den Hoogen en Van Gerven) kritisch onder de loep te nemen en ze dus mede gericht zijn op een beveiliging van de eigen situatie, de eigen belangen en de eigen 'cultuur' van de gemeente. Ploeger-Grotegoed laat zien hoe moeizaam dergelijke percepties veranderd kunnen worden, terwijl het tevens van groot belang is om tot een verandering in het handelen te komen. Wanneer het tot veranderingen komt, onderscheidt zij in dat proces vijf stappen: bewustwording, ontmoeting, deelname, politieke signalering en het uit nood ontstaan van een nieuwe gemeenschappelijkheid. In de bijdragen van Grandia en van Kerssies zijn deze stappen herkenbaar, zij het dat daaruit blijkt dat de volgorde waarin de stappen gezet kunnen worden, mede door de omstandigheden bepaald wordt. Toch vertelt niemand dat de laatstgenoemde stap ook de eerste in het proces kan zijn. Misschien kan dat ook wel niet. Maar hier komt wel de gerichtheid naar voren die in de voorwaarde van de 'reële betrokkenheid' besloten ligt. Het is een voorwaarde die allereerst spreekt van de betrokkenheid vanuit

de gemeente op 'de anderen'. De richting is van 'wij' naar 'zij'. We beginnen, ook wanneer we de derde voorwaarde voorop plaatsen, toch vanuit 'de gemeente', vanuit 'onszelf' als u wilt.

Wellicht kan het momenteel ook niet anders. We bedoelen het niet als een verwijt, maar als een constatering omtrent onze perceptie. En het is van belang die perceptie zo scherp mogelijk te analyseren, omdat de gewenste verandering immers zulks vergt. Nu is die gerichtheid 'vanuit de gemeente' niet statisch. Dat blijkt ook uit de genoemde bijdragen. Een goede en voortdurende informatieverstrekking, ontmoetingen met 'de anderen' voor wie 'wij' iets willen doen, en creatieve projecten geven een concrete wending aan die perceptie en aan het kiezen van een positie. Je zingt anders en je praat anders wanneer 'de anderen' aanwezig zijn, wanneer ze daadwerkelijk meepraten en ons op onze perceptie en positie maar ook op onze cultuur (zelfs die van het eten) aanspreken. Vooral de waarde van ontmoetingen willen we nog eens benadrukken. Het is een punt dat in nagenoeg alle artikelen naar voren komt. In die ontmoetingen ontstaat de concrete betrokkenheid op de problemen van de ander. Het lijkt erop alsof dan de motivatie tot helpen niet langer door de urgentie van een probleem bepaald wordt, maar door de nood van de andere mensen.

Dit vergt ook een nadere verduidelijking van hetgeen 'reëel' is in de 'reële problemen'. Uit de bijdragen blijkt dat 'reëel' allereerst de betekenis heeft van 'betrouwbare informatie'. Die is vaak niet in 'one-liners' te bieden. Betrouwbare informatie laat ook zien hoe complex de situatie is, en ze kan niet zonder het 'verhaal', het commentaar van betrokkenen worden doorgegeven. 'Neutrale informatie' bestaat niet, en ook al laat men zich voorlichten vanuit verschillende standpunten en belangen, ontkomt niemand aan het moment waarop men aan concrete mensen, dus aan bepaalde percepties en posities vertrouwen geeft en dus niet 'met alle winden mee' kan gaan. Die keuze is een deel van het veranderingsproces en ze maakt duidelijk dat in dat proces nieuwe relaties ontstaan, soms naast de oude en soms als vervanging daarvan. Soms kunnen de oude relaties ook opgenomen worden in de nieuwe. Wanneer er betrokkenheid op de reële problemen van 'de anderen' ontstaat, wordt het ecclesiocentrisme doorbroken; anders gezegd: begint er een proces van 'de-centrering' van de gemeente.

Het is wellicht te groots gezegd om hier al van 'de' gemeente

of 'de' parochie te spreken. Zijn het niet vaak de diakenen, een werkgroep, een vrijgestelde met een aantal medestanders, hoe dan ook een 'initiatief-groep' die de feitelijke dragers van zo'n veranderingsproces zijn? En hebben zij die al veel energie steken in hun eigen taak en in hun eigen ontwikkeling, ook nog 'ruimte' over om de overige leden van de gemeente of parochie in hun veranderingsproces te betrekken? Daarbij komt nog dat in onze situatie, met sterk afbrokkelende volkskerkelijke structuren, vele groepen vrijwilligers binnen een taken-differentiatie werken die in de hand werkt dat ieder steeds de anderen in de gemeente bij de eigen ontwikkelingen tracht te betrekken, of dat zo'n groep als een alibi voor de anderen gaat functioneren. Hier rijst de vraag welke betekenis we kunnen hechten aan 'de gemeente' of 'de parochie'. In de twee volgende paragrafen komen we hierop terug.

In deze eerste paragraaf hoort nog uitdrukkelijk te worden stilgestaan bij het concept 'hulp(verlening)' dat aan de diakonie binnen het geheel van de taken van de gemeente of parochie een specifiek domein verschaft. De diakonie wordt geacht hulp te verlenen. Dat gebeurt uiteraard in de historische en sociale context van de gemeente. En in dit boek komen twee aspecten van die context naar voren die nu centraal blijken te staan, althans in deze bijdragen. Enerzijds blijkt het hulp te zijn aan mensen die door de diepgaande veranderingen binnen het arbeidsbestel en het stelsel van sociale zekerheid aangetast worden in hun rechten, in hun plaats in de samenleving en ook in hun inkomen. Anderzijds blijkt het hulp te zijn aan mensen die van buiten ons arbeidsbestel en ons stelsel van sociale zekerheid komen, die als vluchteling reeds aangetast zijn in hun rechten, hun plaats in een samenleving en ook in hun inkomen en op zoek zijn naar een status die hen toegang geeft tot ons 'bestel'. Beide 'categorieën' van mensen hebben - met erkenning van de geweldige verschillen in hun situatie - gemeen met elkaar dat hun problematiek kan worden omschreven in relatie tot ons 'bestel'. In dat opzicht gaat het hier over een maatschappelijke problematiek waarmee de diakonie bezig is door aan mensen die met deze problematiek te maken hebben, hulp te verlenen. Het tweede aspect van de context waarbinnen de diakonie hulp verleent, komt vooral in de bijdrage van Stolp naar voren. Daarin gaat het om hulp aan mensen die hoe dan ook met een ontwrichting van hun levensgeschiedenis te maken hebben, en wel onder het

aspect van de persoonlijke groei, van de individuatie (Jung), van de weg naar het eigen 'zelf' in relatie tot waarden die men (niet) kan realiseren. Beide aspecten van de hulpverlening die diakonie biedt, betreffen dus mensen die met een diepgaande ontwrichting van hun bestaan te maken hebben; maar het aspect waaronder men die ontwrichting onder ogen krijgt, is telkens anders.

Hiermee gaan we al een stap verder dan 'normaal' is in het spreken over diakonie. Oudere indelingen van de taken van de gemeente of parochie zullen immers als regel aan diakonie toewijzen het domein van de maatschappelijke problematiek, en de storingen in het proces van individuatie beschouwen als het gebied van het pastoraat (in engere zin). Men kan zich evenwel afvragen of deze arbeidsverdeling niet een nadere bezinning vraagt. Indien men onderscheid kan maken tussen 'begeleiding' en hulpverlening (in de zin van crisisinterventie), dan is er geen reden om deze hulpverlening te reserveren voor ofwel de maatschappelijke problematiek ofwel voor de problematiek van de persoonlijke groei. Dan gebeurt er in het radio-'pastoraat' ook pastorale arbeid die men als diakonie kan omschrijven. En dan kan men voluit erkennen dat de maatschappelijke problematiek ook mensen in hun persoonlijke groei raken en ontwrichten kan.

Het kernpunt is overigens niet deze arbeidsverdeling binnen de gemeente. Hoe belangrijk ook, deze arbeidsverdeling is ondergeschikt aan de vraag welk concept van 'hulp-verlening' eigenlijk gehanteerd wordt in de diakonie. Om de gedachten te bepalen, werd zojuist het begrip 'crisisinterventie' gebruikt. Maar is dit wel zo vanzelfsprekend? Bevordert juist dit concept niet ons ecclesiocentrisme? Welk concept wordt eigenlijk in de bijdragen gehanteerd? Wellicht wordt hierover nog weinig helderheid geboden. Maar zoveel is wel duidelijk dat het nauwelijks over 'crisisinterventie' gaat, althans onder het aspect van de doelgerichtheid van het diakonale handelen. Feitelijk zijn er tal van situaties beschreven waarbij crisisinterventie op enig moment heel goed denkbaar is. Maar de doelgerichtheid van de diakonie, tot uitdrukking komend in de betrokkenheid op reële problemen van 'de anderen', lijkt toch een andere te zijn. Het gaat kennelijk veeleer om een veranderingsproces waarin zowel degene die hulp geeft als degene die hulp ontvangt, veranderen, en waarin ook hun relatie verandert, zelfs kan omkeren. Is er een concept van hulp-verlening dat hieraan recht doet, dat de gemeente of parochie de-centreert, dat de handelingsstijl veran-

dert? Er is sprake van 'strijd', van 'partij-kiezen', van 'solidariseren'. Hoe belangrijk deze begrippen ook zijn, ook in de theologie, ze lossen deze praktisch-theologische vraag niet op. Wellicht biedt een categorie als 'herverdeling' een mogelijkheid, maar de beperking ervan ligt in de maatschappelijke problematiek, en wel: binnen de grenzen van het arbeidsbestel en het stelsel van sociale zekerheid. Wil de diakonie, als praktisch-theologische discipline, de specifieke doelgerichtheid van het diakonale handelen met betrekking tot kerkopbouw benoemen, dan is het motto 'helpen waar geen helper is' op den duur ontoereikend. Dan zal ze de praktisch-theologische betekenis van begrippen als 'herverdelen', 'conversie', 'onderdak bieden' en 'ontwikkelen' dienen te exploreren.

2. Vertrouwen in de concrete mogelijkheden

'Je hoeft toch niet de last van de hele wereld op je te nemen', 'het is zo modieus allemaal', 'we dienen linksige vormen van betuttelen net zo te mijden als rechtse vormen', 'de krant lees ik thuis wel; in de kerk kom ik voor iets anders'; alweer en telkens weer die luxe van het in aforismen gegoten voortijdige oordeel. Eén van de inzichten die verscheidene bijdragen aan dit boek leveren, is dat de 'concrete mogelijkheden' eerst en vooral in het vizier komen door informatie omtrent en vooral ontmoeting met concrete 'anderen'. Als je voor iemand een voorlopig onderdak moet zoeken, een beetje huisraad moet organiseren, helpen moet met de boodschappen en bovendien je verdiepen moet in de wet- en regelgeving inzake vluchtelingen, dan is informatie over de sociale en politieke toestand in een ver land niet langer 'ver van je bed'. Want dat gaat dan over háár of zijn land. Als je iemand meemaakt aan wie je niet ziet dat zij ziek is maar die tot haar spijt ook vandaag weer niet op een bijeenkomst kan komen vanwege haar astma, dan bestaat de WAO-problematiek niet meer, maar ken je mensen in de WAO, en ga je je verdiepen in wat die wet eigenlijk inhoudt. Je neemt dan niet 'de last van de hele wereld' op je schouders, maar draagt wel het bestaan van deze concrete mensen een eindje mee. En je snapt steeds minder waarom anderen dat maar niet schijnen te begrijpen. Het kan je gaan ergeren dat anderen van 'modieuze opvattingen' spreken. Sinds wanneer is het modieus om lasten mee te dragen die een mens soms tijdenlang te zwaar zijn geworden?

Het motto 'draagt elkanders lasten' - ironischerwijs ook de naam van een van de grootste Nederlandse begrafenisverzekeraars! - is blijkens bijdragen aan dit boek grondig van betekenis veranderd. Door de processen van differentiëring en ontzuiling staat de solidariteit, die ten tijde van het verzuilde christendom in ons land de keerzijde was van een relatief gesloten eigen wereld, nu onder zware druk. Dat heeft twee gevolgen die van belang zijn voor het diakonale handelen. Op de eerste plaats is niet langer eenzinnig te omschrijven waarop 'elkander' slaat. Toch blijkt uit meerdere bijdragen dat op dit punt niet alleen van afbrokkeling sprake is maar ook van een nieuwe opbouw van de gemeente. Onder het aspect van de 'deelname' (Ploeger-Grotegoed) ziet men nieuwe vormen van 'uit de nood geboren gemeenschap' ontstaan, zowel vanuit de maatschappelijke problematiek als vanuit de problematiek van de persoonlijke groei. Op de tweede plaats is het besef sterk toegenomen dat vele lasten eigenlijk het gevolg zijn van onrecht. Opvallend in dit boek is dat in concrete situaties van hulpverlening de directe zorg voor de ander de eerste aandacht vergt en dat pas daarna en dan met klem de vraag gesteld wordt waardoor die anderen in deze zorgwekkende situatie terecht gekomen zijn. Ook dit kan voortijdige oordelen over modieuze praktijken ontzenuwen, voor zover ze althans geen vooroordelen zijn. Het besef dat er hulp geboden is, wordt in toenemende mate opgenomen in een besef dat men met de hulp ook deelneemt aan een strijd tegen onrecht. Misschien is dit wel een van de meest opvallende verschuivingen in het diakonale handelen in de afgelopen decennia.

De concrete mogelijkheden van de gemeente blijken groter te kunnen worden, groter dan men soms zelf voor mogelijk houdt, wanneer men aan een proces begint. Men zou daarin twee aspecten kunnen onderscheiden. Het blijkt ten eerste van groot belang te zijn om de groeikansen die er zijn ook daadwerkelijk te benutten. En groeikansen zijn er vaak meer dan men zou vermoeden. Schippers wijst in dit verband op een vooroordeel waarvoor we dienen op passen. Hij zegt dat ook een gemeenschap die vergrijst en geen reserves voor 'buiten' meer heeft, voor haar leden een dragende gemeenschap kan zijn, een voluit diakonale gemeenschap. Van belang is voorts dat men de diakonale gerichtheid van de gemeente niet als een aparte taak 'onderbrengt' bij een specifieke groep vrijwilligers, maar deze gerichtheid ook zichtbaar maakt in de andere zendingsaspecten van de

gemeenschap, niet in de laatste plaats binnen de liturgie! Wellicht is het voor de vitaliteit van de gemeente beter enkele (één?) bescheiden en duurzaam onderhouden diakonale projecten te hebben die steunen op concrete ontmoetingen dan een hele reeks projecten die ondernomen worden door een zeer actieve werkgroep die aan de anderen een 'alibi' geeft. Ten tweede blijken de mogelijkheden van de gemeente groter te kunnen worden door het ondernemen van een leerproces. Hierbij dient men in eerste instantie niet te denken aan lessenreeksen en cursussen, maar aan het verschaffen van informatie en aan het aanreiken van mogelijkheden om (nieuwe) ervaringen op een geordende manier in een levensvisie te situeren.

Het vergroten van de mogelijkheden hoeft men niet op te vatten als iets dat gebeurt 'terwijl de boer slaapt'. De zin van deze parabel is overigens dat het Koninkrijk uit eigen kracht komt en niet dat we die 'kracht' als het ware in mindering kunnen brengen op de inspanningen die mensen reëel kunnen verrichten. Het vergroten van de mogelijkheden tot een diakonaal gericht handelen is te formuleren als een doelstelling van kerkopbouw. Zo zouden wij het althans willen opvatten. Het gaat hier dus om een groei- en leerproces dat zo systematisch mogelijk en zo doelgericht mogelijk dient te verlopen. Het blijkt ook dat dit systematisch en doelgericht karakter een van de voorwaarden is tot slagen. In dit verband willen we er nog eens aan herinneren dat men onderscheid dient te maken tussen drie aspecten van die doelgerichtheid: de concrete utopie, het oogmerk en de doelstelling. In de artikelen lijken deze drie aspecten wel eens door elkaar te lopen. Met 'concrete utopie' wordt bedoeld het bewust gekozen 'tegenbeeld' van de gemeente of parochie, een beeld dat de verbeelding oproept, een beeld dat het verlangen voedt, een beeld dat erop opmerkzaam maakt dat het anders kan in de gemeente of parochie dan het nu gaat. Haar 'concrete' karakter krijgt zo'n utopie onder twee voorwaarden: als ze als 'tegenbeeld' nog een innerlijke relatie heeft met de realiteit van de parochie of gemeente, en als het tegenbeeld kan worden uitgedrukt in proces-termen, in woorden die oproepen om in beweging te komen in een bepaalde richting. 'Kritische gemeente', 'samen op weg', ruimte voor iedereen' zijn voorbeelden van dergelijke tegenbeelden. Met de term 'oogmerk' wordt bedoeld dat de doelgerichtheid ook een aspect kent van 'handelen'. 'Kritisch' zijn, 'op weg zijn', 'ruimte bieden' zijn

termen die vragen om een verheldering. Waarin blijkt dat, is de vraag dan. Hoe komt dat in het handelen tot uiting? In wier belang wil je 'kritisch' of 'op weg' of 'open' zijn? En wat doe je om dat belang te dienen? Met de term 'doelstelling' ten slotte wordt bedoeld de eindterm, het resultaat van een systematisch opgezette en doelgericht opgezette reeks stappen. Het is het beoogde effect van een 'interventie', van een concreet plan. Wil men de diakonale doelgerichtheid van kerkopbouwprocessen bevorderen, dan is het van belang om elk van deze aspecten binnen die doelgerichtheid aandacht te geven, niet in de laatste plaats ook de doelstellingen.

Dit pleidooi wordt hier gevoerd om een beleid van 'kleine stappen' handen en voeten te geven. Hier stuiten we namelijk op een lastig probleem. Er zijn redenen om te stellen dat de mogelijkheden tot diakonaal optreden van de gemeenten of parochies sterk verminderd zijn. Men kan wijzen op het feit dat de samenleving verwikkeld geraakt is in een proces van sociale differentiëring. Hiermee wordt bedoeld dat allerlei sectoren in de samenleving, zoals: wetenschap, economie, gezondheidszorg, onderwijs en vorming enz. relatief autonoom ten opzichte van elkaar zijn geworden. Dit heeft geleid tot schaalvergroting, tot doorbreking van lokale beslotenheid. Binnen allerlei sectoren bestaan ook uiteenlopende competentie-eisen, rolverwachtingen, structureringen van het samenwerken en deze differentiëring en schaalvergroting is ook in de kerkelijke gemeenten en parochies doorgedrongen. Het is niet meer mogelijk al die verschillend georiënteerde mensen vanuit een plaatselijke parochie of gemeente terzijde te staan. Dit heeft deels geleid tot functieverlies van de gemeente en relevantieverlies voor de gemeente-leden; deels tot het ontstaan van zelfstandige deelvormen van kerk-zijn, naast de territoriale parochie of gemeente. Op het gebied van de diakonie bijvoorbeeld zijn er tal van zelfstandige service-organen ontstaan. Zij moeten hun bestaan steeds opnieuw bewijzen en 'bestoken' de territoriale parochie of gemeente met hun projecten. Het resultaat, zo luidt de conclusie van deze analyse, is een permanente, wederzijdse (over)belasting. De service-organen zijn voortdurend genoopt hun projecten in de parochies aanvaard en doorgevoerd te krijgen. De territoriale gemeente wordt geconfronteerd met een constante stroom van oproepen om aandacht te schenken aan problemen van specifieke groepen (vgl. Mady Thung, PT 1990/4).

Een eerste manier waarop deze (over)belasting kan worden verminderd, is een beleid waarin, bij alle erkenning van het belang van wervende 'tegenbeelden' en maatschappij- en kerkkritische oogmerken, de doelstellingen heel concreet worden afgestemd op wat in feite haalbaar is in een gemeente of parochie. Er zijn ervaringen, gerapporteerd in dit boek, die doen vermoeden dat er dan toch een groeiproces mogelijk blijkt dat in een latere fase doelstellingen mogelijk maakt die verder reiken dan de aanvankelijke.

Een tweede manier om de (over)belasting te verminderen is het denken in termen van het 'partijen-in-een-systeem'-model. In dat model wordt, anders dan in het systeem-model, de ontwikkeling van partijen gezien als positief voor parochie en gemeente. 'Partijen' bevorderen 'de zaak' van de gemeente én haar stabiliteit. Zij bevorderen 'de zaak' omdat 'partijen' het grootste gedeelte van hun energie kunnen steken in hun taak; zij bevorderen de stabiliteit van de parochie omdat de 'partijen' parochie en gemeenten ontlasten van conflicten en omdat zij individuele leden weer een 'thuis' bieden waardoor deze ook een band met de gemeente of parochie kunnen bewaren. Van belang is ook dat 'de partijen' met elkaar blijven communiceren. Het gaat in dit model immers niet alleen om 'partijen' maar om 'partijen-in-een-systeem'.

Laten we dit eerst met een voorbeeld verduidelijken. In nogal wat bijdragen aan dit boek komt naar voren dat de diakonale doelgerichtheid van de opbouw van de gemeente eerst en vooral gedragen wordt door een bepaalde 'initiatief-groep', een diaken met een werkgroep, een 'platform-groep' of nog anderszins. Zij bepleiten weliswaar een nieuw accent in de doelgerichtheid van de hele gemeente, maar tegelijk behartigen ze daarmee ook hun specifieke 'zaak'. En er zijn in de gemeente of parochie veelal meer van dergelijke initiatief-groepen die ook een specifieke 'zaak' willen behartigen, en graag zien dat dit door de gemeente als geheel wordt gedragen. Vele ambtsdragers en pastores zullen, wellicht mede met Paulus' waarschuwingen tegen partijvorming in de oren, willen voorkomen dat al deze zaakwaarnemers aparte 'toko's' inrichten, aparte groepen met hun eigen activiteiten, hun eigen netwerken, connecties en opvattingen. Tegelijk zal een pastor of ambtsdrager menigmaal kunnen constateren dat de leden van zo'n initiatief-groep hun 'thuis', een omgeving waarbinnen hun interesse in de zaak die hen ter harte

gaat plausibel is, gedeeld, verdiept en versterkt kan worden, eerder in een landelijke of regionale organisatie vinden, op een landelijke of regionale manifestatie, studiebijeenkomst of contactdag, dan in de eigen territoriale gemeente. Menig pastor of ambtelijk college zal die ontwikkeling willen voorkomen. Daarbij spelen vaak twee factoren een rol: het denken in termen van het systeem-model en het accentueren van de betekenis van de plaatselijke gemeente of parochie. De eerste factor leidt er gemakkelijk toe dat 'de partijen' worden afgeremd. Het sterke accent op plaatselijke gemeente of parochie kan gemakkelijk tot gevolg hebben dat het beleid te sterk wordt bepaald door de wens dat binnen de territoriale eenheid van de gemeente of parochie eigenlijk 'alles' gebeuren moet. In die voorstelling van zaken heeft een landelijk of regionaal service-orgaan ook pas succes wanneer er zoveel mogelijk territoriale eenheden worden bereikt, en dan heeft een territoriale eenheid ook in feite tot doeloriëntatie gekozen om een zo hoog mogelijk geïntegreerde eenheid te worden van vele onderscheiden 'initiatief-groepen'. Van belang is daarom een nadere bezinning op het model van waaruit we denken en op de betekenis van de territoriale geloofsgemeenschap. In de slotparagraaf komen we daarop nog terug.

3. (Uit)zicht op de roeping van de gemeente

De analyse van de (over)belasting van de territoriale gemeenten en van de boven-lokale service-instituten kent nog een aspect dat tot dusverre niet aan de orde geweest is. Speelt op de achtergrond niet de gedachte mee, zo vraagt iemand als Mady Thung zich af, dat de lokale gemeente in ecclesiologisch opzicht een meerwaarde heeft ten opzichte van kerkelijke organisaties en bewegingen die niet of in een veel geringere mate door een territorium-beginsel worden gekenmerkt? Kan men instituties als DISK en IKV, maar ook andere, niet zien als eigen vormen van kerk-zijn, met eigen recht van bestaan, dat wil zeggen: niet afgeleid van een territoriale - groep van - gemeente(n); met eigen manifestaties waarbinnen de onopgeefbare zendingselementen: het vieren, leren, dienen en het verkondigen een nieuwe, specifieke en samenhangende gestalte krijgen? Dergelijke eigen vormen van kerk-zijn hoeven toch niet los te staan van het lokale gemeente-leven? Kunnen ze juist niet veel inspiratie bieden,

zonder aan die lokale, territoriale gemeente hun bestaansrecht te ontlenen?

In het spoor van dergelijke, de verbeelding prikkelende vragen willen we ingaan op inzichten die dit boek biedt aangaande de laatste, hier besproken voorwaarde voor een versterking van de diakonale gerichtheid van kerkopbouwprocessen: het (uit)zicht op de roeping van de gemeente.

Een eerste punt dat opvalt is dat er kennelijk niet zozeer behoefte bestaat aan een nader systematisch-theologisch en praktisch-theologisch onderzoek naar de diakonie als element in de zending van de gemeente, maar wel aan onderzoek naar de theologische betekenis van het handelen dat in de diakonie plaatsvindt. We wezen al op een belangrijk aspect hiervan, namelijk de concepten die de praktisch-theologische betekenis van 'hulpverlening' zouden kunnen verduidelijken. Die praktisch-theologische doordenking is eigenlijk nodig op alle drie niveaus van de diakonale gerichtheid van de kerkopbouwprocessen: concrete utopie, oogmerk en doelstellingen. Waarin bestaat, zou men kunnen vragen met een verwijzing naar het motto van de bijdrage van Van den Hoogen en Van Gerven, op deze drie niveaus de 'kracht van het Koninkrijk'? Vanzelfsprekend blijft het telkens weer van belang om, zoals Van der Velden bepleit, de onopgeefbare elementen van de diakonie in herinnering te roepen. Die onopgeefbare elementen liggen besloten in Jezus' persoon en boodschap, in de 'diakonia' die zijn leven en sterven tekende en die zijn weg naar de Vader ten slotte als een 'ontlediging' deed belijden. Daarom blijft het van belang dat de viering van dit leven áls 'diakonia' is benoemd en dat de voortzetting van deze levenspraxis áls 'leitourgia' is benoemd. Deze eenheid komt op een klassiek geworden manier ook in het adagium tot uiting dat 'de eer van God het leven van de mens' is (gloria Dei vivens homo). Zoals Van der Velden ook benadrukt ligt in deze eenheid ook een 'omkering' besloten: een omkering die hij verstaat vanuit de gekwalificeerde ervaringen van de oorspronkelijke dragers van de 'Jezusbeweging', die immers zelf mensen waren die wisten wat het is om een bestaan te hebben dat voortdurend opnieuw bedreigd wordt, dat niet erkend wordt, dat men niet als iets waardevols ziet, een bestaan waarin je om te overleven op elkaar bent aangewezen. In het licht van dergelijke ervaringen wordt de viering van het leven als een 'diakonie' benoemd en wordt de strijd om het bestaan en de solidariteit die

noodzakelijk is om te overleven tot een lofprijzing van God. Wellicht kan men zelfs zeggen dat het adagium 'de lof van God is het leven van de mens' op een uitdagende en tegelijk synthese-scheppende manier uitdrukt hoe de 'kracht van het Koninkrijk' ervaren kan worden in het leven van mensen wier eigen krachten te kwetsbaar blijken om hun bestaan veilig te stellen en erkend te krijgen. Als een uitdrukking van de kracht van het Koninkrijk drukt het adagium ook een eenheid uit in het bestaan in al z'n facetten, een eenheid die wellicht eerder ge-anticipeerd kan worden als een belofte dan dat ze reeds de realiteit van alledag is.

Deze omkering bevat dus een 'subversieve herinnering' (Metz), die als een bron van kritische vragen en van uitdagende verbeeldingen kan functioneren jegens datgene wat nu feitelijk de handelingen zijn die bij de eredienst horen, zoals Van der Velden dat omschrijft, en, zou men mutatis mutandis kunnen zeggen, datgene wat nu de feitelijke handelingen zijn die bij het diakonale handelen horen. Men dient het praktisch-theologisch denken en het praktische handelen wel te laten oriënteren vanuit deze oorspronkelijke en tot kerk bijeenroepende ervaringen in de Jezusbeweging, ervaringen met God en diens Geest in het leven van Jezus en in de navolging van Jezus; maar men dient 'lofprijzing' en 'dienst' als uitdrukking van deze genade-ervaring niet onbemiddeld te verbinden met 'eredienst' en 'diakonaal handelen'. Terecht spreekt Van der Velden hier van hetgeen *feitelijk* gebeurt in deze domeinen van het handelen van de gemeente of parochie. Wat feitelijk gebeurt, is en wordt ook door tal van andere factoren bepaald dan door de oorspronkelijke ervaringen in de Jezusbeweging met God en de Geest. De 'eenheid van bestaan', zoals Schippers dit noemt, kunnen we daarom steeds weer opnieuw slechts nastreven in een voortdurend vernieuwing van het feitelijke handelen. Die eenheid is niet anders gegeven dan in een opgave de kerk steeds opnieuw te hervormen: alleen de 'ecclesia semper reformanda' is een 'ecclesia semper reformata'.

Deze overwegingen hebben ook een implicatie die voor de praktische theologie van belang is. We zullen dit nu toespitsen op de hoofdvraag in dit boek, namelijk onder welke voorwaarden de diakonale doelgerichtheid van kerkopbouwprocessen kan worden bevorderd. In het licht van bovenstaande overwegingen dient men niet zozeer te vragen naar een even-

wichtige relatie tussen eredienst en diakonaal handelen, en nog minder naar een voorrang van het ene element voor het andere. Het gaat niet zozeer om de vraag hoe beide elementen naast elkaar kunnen staan, maar om de vraag hoe de feitelijke relatie tussen beide elementen vernieuwd kan worden. En daarbij zal men juist een nieuwe innerlijke betrokkenheid van beide elementen op elkaar na dienen te streven. Want door deze innerlijke betrokkenheid zullen ook beide elementen van de zending in hun eigen zeggingskracht vernieuwd kunnen worden. De betrokkenheid van de liturgie op de diakonale doelgerichtheid van de kerkopbouw zal de liturgie kunnen vernieuwen en aan het feitelijke diakonale handelen juist haar theologale dimensie geven als lofprijzing van God. De betrokkenheid van het diakonale handelen op de feitelijke eredienst zal aan de eredienst haar theologale karakter van 'diakonia' teruggeven.

Het moge overigens niet onvermeld blijven dat deze visie op de roeping van de gemeente of parochie ook de twee andere zendingselementen, het verkondigen en het leren, insluit. Uit de verschillende bijdragen is juist gebleken hoe het verkondigen en het leren belangrijke processen zijn om een vernieuwing van de gemeente, in de zin van: een hervorming van de feitelijke relatie tussen diakonie en eredienst, tot stand te laten komen. Dat we hier vooral op de elementen van de diakonie en van de liturgie ingaan, komt omdat niet zelden het probleem van de relatie tussen 'binnen' en 'buiten' wordt geformuleerd als dat van de verhouding tussen lofprijzing van God en gemeente-voor-anderen zijn.

Een van de eigen elementen van verkondiging en van de katechese is dat de theologale dimensie van de feitelijke eredienst en van het feitelijke diakonale handelen daarin áls theo-logie en als didachè tot uitdrukking komen. Daarop willen we nu niet verder ingaan. Want van belang is nu vooral dat in de eenheid tussen eredienst en diakonie het 'leven' dat de lofprijzing van God is, *gesymboliseerd* wordt en *in riten voltrokken*. Riten en symbolen hebben een eigen zeggingskracht die men onderscheiden kan van de zeggingskracht van theo-logie en van didachè. Waar theologie en didachè de theologale dimensie van het feitelijk handelen in eredienst en diakonie expliciteren en daarmee een dienst aan het Woord vormen, kunnen symbolen en riten deze theologale dimensie impliciet laten en daarmee een dienst aan de Geest vormen. Met 'impliciet' is hier dus niet bedoeld: onuitge-

drukt, of vaag, of verzwegen. Een voorbeeld kan dit verduidelijken. Wanneer je in aanwezigheid van vluchtelingen in de kerk samen anders zingt en bidt, wanneer in hun aanwezigheid de verhalen uit de Schrift anders klinken en het breken van het brood een hernieuwde zeggingskracht krijgt (Grandia), dan wordt de theologale dimensie van feitelijke praktijk van vieren en dienen verhelderd in plaats van verzwegen, aangescherpt in plaats van vervaagd. We krijgen een nieuw uitzicht op 'de kracht van het Koninkrijk' in plaats van een 'wegversperring'. De impliciete, dat wil zeggen: in het handelen aanwezig komende werking van de Geest is geen voor-fase van de ware openbaarwording van het Koninkrijk, maar een eigen, even ware openbaring ervan als geschieden kan in de bediening van het Woord. Uit verschillende bijdragen blijkt dat de vernieuwing van de diakonale praktijk eerst en vooral gebaat is met creatieve symbolen en riten ten behoeve deze impliciete wijze van uitdrukken van de kracht van het Koninkrijk.

Is de gemeente waarin geloven een antwoord wordt op deze impliciete aanwezigheid van de Geest, 'eigenlijk' een territoriale gemeente? Waarom zou men aan de territoriale gemeente een meerwaarde geven om bovenstaande dienst aan de Geest (en aan het Woord) te verrichten? Men kan de vraag zelfs omkeren: indien de dienst aan de Geest en aan het Woord in een anticiperen op de belofte van het Koninkrijk de eenheid van het bestaan oproept, is de feitelijke eenheid van de gemeente dan niet vaak een 'wegversperring' om de eenheid van het bestaan te kunnen ontwaren? Misschien dienen we de vraag naar de meerwaarde van de territoriale gemeente te preciseren. Waaruit komt de eenheid van de territoriale gemeente tot stand? In het ene territorium zal een grote verscheidenheid aan culturen, aan inkomens, aan woonomstandigheden, kansen op de arbeidsmarkt enz. bestaan, terwijl op het andere territorium er nauwelijks sprake is van conflicten of verschillen in dergelijke opzichten. Een territoriale gemeente of parochie, maar een wijk-gemeente of een streekparochie evenzeer, zal in de bepaling van de diakonale doelgerichtheid van haar kerkopbouw met de concrete situatie rekening dienen te houden. Daarom lijkt het prematuur om, empirisch sprekend, op voorhand te zeggen dat een gemeente of parochie bestaat uit 'gelijken', evenzeer als te zeggen dat ze bestaat uit 'ongelijken'. In het ene geval kan de diakonale doelgerichtheid van de kerkopbouw erom vragen dat

een lokale gemeente via bovenlokale initiatieven 'de anderen' - de niet-gelijken - doelbewust binnen haar gezichtsveld brengt. In een ander geval zal men wellicht dienen te voorkomen dat bovenlokale programma's de aandacht afleiden van de stemmen die in de gemeente zelf te horen zijn.